ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

SERIE NOUĂ
NR. XXII, 2026

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Colegiul de redacție

Dr. **STEFAN ALEXANDROV** (National Institute of Archaeology and Museum, Sofia), Dr. **SANDA BALESCU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire, CNRS, France), Dr. **CONSTANTIN BĂJENARU** (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), Dr. **RADU BĂJENARU** (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", București), Dr. **LUMINIȚA BEJENARU** (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" Iași; Centrul de Antropologie „Olga Necrasov" al Academiei Române – Filiala Iași), Prof. Dr. **CLIVE BONSALL** (University of Edinburgh, U.K.), Prof. Dr. **NIKOLAUS BOROFFKA** (Deutsches Archäologisches Institut – Eurasien Abteilung, Berlin, Germany), Dr. **PIERRE DUPONT** (Université de Lyon, CNRS, France), Dr. **UWE FIEDLER** (Berlin, Germany), Dr. **RADU HARHOIU** (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", București), Dr. **DOMINIC MOREAU** (Université de Lille, Centre de recherche HALMA-UMR 8164, France), Dr. **CORIOLAN OPREANU** (Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj-Napoca), Prof. Dr. **ANNIE RENOUX** (Université du Maine, Le Mans), Dr. **ALEXANDER RUBEL** (Institutul de Arheologie, Iași), Dr. **VIORICA RUSU-BOLINDEȚ** (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca), Dr. **ANGELA SIMALCSIK** (Centrul de Antropologie „Olga Necrasov" al Academiei Române – Filiala Iași), Academician **VICTOR SPINEI** (Institutul de Arheologie, Iași), Prof. Dr. **ERIK TRINKAUS** (Department of Anthropology, Washington University), Prof. Dr. **ALAIN TUFFREAU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire, CNRS, France)

Comitetul de redacție

ROXANA DOBRESCU – redactor-şef
ADRIAN IONIȚĂ – redactor-şef adjunct

IRINA ACHIM, ADINA BORONEANȚ, MIRCEA DABÎCA, ADRIAN DOBOȘ, RADU-ALEXANDRU DRAGOMAN, ANDREI MĂGUREANU, LIANA OȚA, ADRIANA PANAITE, TALIDA RADU, DANIEL SPÂNU, VLAD VINTILĂ ZIRRA – membri

DANA COSTIN, SILVIU ILIUȚĂ – secretari de redacție

OFELIA COȘMAN, SILVIU ILIUȚĂ – prelucrare ilustrație şi tehnoredactare
PIERRE DUPONT (limba franceză)**, ROXANA DOBRESCU** (limba franceză)**, DANA COSTIN** (limba engleză)**, CLIVE BONSALL** (limba engleză)**, ADINA BORONEANȚ** (limba engleză) – consultanți limbi străine
ROMEO CÎRJAN – design copertă, **SILVIU ILIUȚĂ** – execuție copertă

www.mcajournal.ro
Orice corespondență se va trimite Comitetului de redacție pe adresa: Str. Henri Coandă nr. 11, 010667 București, tel./fax 4021 212 88 62 şi iab.redactie@gmail.ro.

Toate lucrările publicate în revista *Materiale și Cercetări Arheologice* sunt recenzate de specialiști în domeniu.
(peer-reviewed journal)
Revista *Materiale şi Cercetări Arheologice* este indexată în următoarele baze de date:
Persée, Index Copernicus, ERIH PLUS, Scopus, CEEOL, EBSCO şi DOAJ.

Redactori Editura Academiei Române: **ADRIANA DUMINICĂ, ADRIAN MIRCEA DOBRE**

Revista se poate procura contracost la sediul EDITURII ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; tel. 4021-318 8146, 4021-318 8106, Fax 4021-318 2444, e-mail: edacad@ear.ro, periodice@ear.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, București, România, Tel./Fax: 4021-610 6765, 4021-210 6787, Tel.: 0311 044 668, e-mail: office@orionpress.ro.

S.C.MANPRESS DISTRIBUTION S.R.L. , Piața Presei Libere nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301-302, sector 1, București, România, tel./fax: 4021-314 6339, e-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.romanianjournals.com.

DEREX COM S.R.L., e-mail: derex_com@yahoo.com.

© 2026, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

SUMAR / SOMMAIRE / CONTENTS

PREISTORIE / PRÉHISTOIRE / PREHISTORY

Alexandru CIORNEI
Three in one: the Prut flint 7
Hatice ERGÜRER, Murat KARAKOÇ
A study of the pottery assemblage from Düden Höyük, Karaman province, Türkiye 35
Monica MĂRGĂRIT
Osseous projectile points at the Gumelnița tell settlement from Căscioarele – *Ostrovel* (Romania) 53
Meda TODERAȘ, Monica MĂRGĂRIT
De la materie primă la obiect finit: economia și tehnologia materiilor dure animale în locuința W37 din așezarea gumelnițeană de la Pietrele 73
From raw material to finished object: economy and technology of osseous materials in house W37 from the Gumelnița settlement at Pietrele
Vasile OPRIȘ, Mihai CONSTANTINESCU, Theodor IGNAT, Adrian BĂLĂȘESCU, Sorin AILINCĂI, Vlad-Ioan BÎNDEA, Adelina DARIE, Elena GAVRILĂ, Dan PÎRVULESCU, Monica MĂRGĂRIT, David BACIU, Valentin RADU, Mihaela GOLEA, Cristina COVĂTARU, Cornelis STAL, Adrian ȘERBĂNESCU, Cristian ROTH, Bogdan MANEA, Mădălina VOICU, Mihai-Ștefan FLOREA, Monica DRĂGHICI, Camelia DINU, Alfred VESPREMEANU-STROE, Luminița PREOTEASA, Laurențiu ȚUȚUIANU, Adrian-Florin VASILE, George GROSU, Adrian CÎRJAN, Oana GÂZA, Mirela MIHON, Maria ILIE, Cristian MĂNĂILESCU
New investigations at Glina Tell: 2025 fieldwork results and preliminary insights into material and environmental evidence 87
Stefan ALEXANDROV, Rositsa MANOVA, Aneliya PETRINA, Stela ATANASSOVA-VLADIMIROVA, Nadezhda ATANASSOVA, Tomasz OBERC, Michał PODSIADŁO, Piotr WŁODARCZAK
Cinnabar use in the Early Bronze Age mortuary practices of the Northern Balkans 169
Talida RADU
Vasele de tip *pyraunos* din epoca bronzului de pe teritoriul României 199
Bronze Age *pyraunos*-type vessels from Romania
Petar MINKOV
What's under the lid: a contribution to the study of some details of the Vălchitrăn, Cherven Bryag and Călărași treasures (102 years later) 219
Cristian Eduard ȘTEFAN, Dragoș-Alexandru MIREA
Notă asupra unor piese de metal preistorice din nord-vestul Munteniei 227
Remarks on some prehistoric metal artefacts from northwestern Muntenia

PERIOADA GRECO-ROMANĂ / PÉRIODE GRECO-ROMAINE / GRECO-ROMAN PERIOD

Pierre DUPONT, Alexandre BARALIS, Alexey GOTSEV, Emil NANKOV, Vyara PETROVA, Tsvetelina SLAVKOVA
Note on the common wares from "Pistiros" 241
Daniel SPÂNU
Fibule care (ne) privesc. Conectivități supraregionale din perspectiva fibulelor cu ochi (*Augenfibeln*) din România 253
Fibulae that look (back) at us. Supraregional connectivity from the perspective of the eye fibulae (*Augenfibeln*) in Romania

Ergün LAFLI
Four Roman lamps with gladiatorial themes from Kocaeli (north-western Turkey)..... 267
Murat DURUKAN
The supply system and the LR1 amphorae in Late Antiquity: a historical and archaeological analysis of the Eastern Mediterranean through the Olba model 275
Yavuz YEĞİN, Kasım OYARÇİN, Muzaffer YILMAZ
Coins of a monumental structure identified as a temple-plan tomb at Olba..... 285
Safiye AYDIN
Preliminary assessments of a new collection of Late Roman ware found at the theatre in the city of Prusias ad Hypium..... 299
Akın TEMÜR
Preliminary considerations on the Roman Baths in Sebastopolis 311
Melih ARSLAN, Burçak DELİKAN
Roman imperial octagonal gems: analyses and interpretations 331
Melih ARSLAN, Burçak DELİKAN
Gemstones depicting Hermes from Asia Minor in the Roman imperial period 353

PERIOADA MEDIEVALĂ / PÉRIODE MÉDIÉVALE / MEDIEVAL PERIOD

Alin FRÎNCULEASA, Eduard Andrei GHINEA, Octav NEGREA, Emil GRIGORESCU
Contribuții arheologice privind perioada timpurie a epocii medievale în nordul Munteniei. O evaluare preliminară a locuirii de tip Ipotești–Cândești din situl de la Urlați (Prahova)..... 375
Archaeological contributions to the Early Medieval period in northern Muntenia: a preliminary assessment of the Ipotești–Cândești - type settlement at Urlați (Prahova)
Ioana MANEA
Maximum entropy modelling for predictive archaeology: mapping 8th – 11th century settlements in Ilfov County 417
Réka FÜLÖP
Beyond cultural groups. Rethinking Horedt's cultural grouping system in Early Medieval Transylvania 427
Erwin GÁLL, Zsuzsana KOPECZNY, Róbert GINDELE, Gergely SZENTHE, Ștefan POPA
Sfârșitul tipo-cronologiei? Problema datării mormântului 113 cu depunere de resturi de cal de la Vălcani – *Vamă*..... 447
The end of typo-chronology? The dating problem of grave 113 with horse remains from Vălcani – *Vamă*
Alexandru MORINTZ, Franceska ȘTIRBU, Ștefania MEȘTERIUC, Irina HUICĂ
Un mormânt medieval cu inel sigilar și vas de sticlă descoperit la Buftea – *La Cârnă/Mănești*..... 463
A Medieval grave with a signet ring and glass vessel from Buftea – *La Cârnă/Mănești*

SECOLELE XVIII – XX / XVIIIe – XXe SIÈCLES / XVIIIth – XXth CENTURIES

Adrian IONIȚĂ
Cercetări arheologice la „Ansamblul fostului conac Lecca Micșunești" (sat Micșuneștii Mari, com. Nuci, jud. Ilfov) 495
Archaeological investigations at the "Former Lecca Micșunești Manor" (Micșuneștii Mari village, Nuci commune, Ilfov County)
Corina Anca SIMION, Daniela CRISTEA-STAN, Elena Alexandra ISPAS, Maria Loredana MARIN, Alexandru Răzvan PETRE, Oana GÂZA, Maria Valentina LUCA-ILIE, Cristian MĂNĂILESCU
Cercetări arheometrice la „Ansamblul fostului conac Lecca Micșunești" (sat Micșuneștii Mari, com. Nuci, jud. Ilfov) 523
Archaeometric investigations at the "Former Lecca Micșunești Manor" (Micșuneștii Mari village, Nuci commune, Ilfov County)
Radu-Alexandru DRAGOMAN, Sorin OANȚĂ-MARGHITU
O arheologie a patru noi martiri ai Bisericii Romano-Catolice din România și ai Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolice..... 539
An archaeology of four new martyrs of the Roman Catholic Church in Romania and of the Romanian Church United with Rome, Greek-Catholic

SĂPĂTURI PREVENTIVE / FOUILLES PRÉVENTIVES / PREVENTIVE EXCAVATIONS

Silviu ENE, Silviu ILIUȚĂ, Alin DIACONU, Dorel MICLE
Cercetări arheologice preventive în situl de la Moșnița Nouă – *Hotarul satului* (2018) 563
Preventive archaeological investigations at the Moșnița Nouă – *Hotarul Satului* (2018)
Mircea NEGRU, Silviu ENE, Elena GAVRILĂ
Cercetări arheologice la București, Militari – *Câmpul Boja*. Campania 2015 595
Archaeological investigations at Bucharest, Militari – *Câmpul Boja*. The 2015 campaign
Silviu ENE, Silviu ILIUȚĂ, Alin DIACONU, Dorel MICLE
Cercetări arheologice preventive în satul Macedonia, orașul Ciacova, punctul Biserica „Sfânta Cuvioasa Parascheva" (campania 2020) 623
Preventive archaeological investigations in Macedonia village, Ciacova, at the „Sfânta Cuvioasa Parascheva" Church (2020 campaign)
Silviu ILIUȚĂ, Silviu ENE, Alin DIACONU, Dorel MICLE
Cercetări arheologice preventive în Ciacova, punctul *Atelier bronz* (2018) 639
Preventive archaeological investigations at the Ciacova – *Atelier Bronz* (2018)

Abrevieri / Abréviations / Abbreviations 655

SFÂRȘITUL TIPO-CRONOLOGIEI?
PROBLEMA DATĂRII MORMÂNTULUI 113 CU DEPUNERE DE RESTURI DE CAL DE LA VĂLCANI – *VAMĂ*[1]

Erwin GÁLL[a], Zsuzsana KOPECZNY[b], Róbert GINDELE[c], Gergely SZENTHE[d], Ștefan POPA[b]

[a] *Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Academia Română, București, Romania; e-mail: erwin.gall@iabvp.ro*

[b] *Muzeul Național al Banatului, Timișoara, Romania; e-mails: zsuzsakopeczny@gmail.com, popa.stefan2811@gmail.com*

[c] *Muzeul Județean Satu Mare, Satu-Mare, Romania; e-mail:robigindele@yahoo.com*

[d] *Muzeul Național Maghiar, Budapesta, Ungaria; e-mail: szenthe.gergely@gmail.com*

Keywords: *10th–11th centuries, Vălcani, typo-chronology, radiocarbon dating, material culture*

Abstract: *The 10th–11th centuries funerary site in Vălcani –* Vamă *is the largest in Banat. The 196 graves uncovered here form the largest necropolis in the western part of today's Romania. Most of the graves are orientated – with minor differences – along the W–E axis, although, in some cases, we registered E–W orientations as well. The deceased were found in heterogeneous positions, primarily their arms. Some animal parts, probably sheep bones, were placed in the graves as food preparation.*

The material culture and ritual practices are both heterogeneous. Some aspects of the material culture have connections with the material culture of the Late Avar Age, such as the needle case.

Burials with parts of the horses (skull and the four extremities of legs) were documented in ten cases; in four cases only the horse trappings were deposited in the graves (stirrups, bits, harness buckles).

Grave 113 was radiocarbon-dated to obtain a more precise dating. Thus, the sample from the human skeleton conventionally indicates 1060 ± 18. Calibration using the Oxcal 4.4 Interface program *indicates a 95.4% probability that the death occurred between 992 and 1027 and a 68.3% probability that it occurred between 995 and 1022.*

Based on the results of the ^{14}C samples taken from the 30–40-year-old individual, as well as the typochronological analysis of the finds, Grave no. 113 was most likely dug in the first quarter of the 11th century, between 995 and 1022. This also means that, based on the available scientific research, the life course of the adult person began between 960 and 990. In conclusion, his life might have ended sometime between 992 and 1022, but most likely after 1000.

These data also demonstrate the persistence of the horse burial ritual in the first decades of the 11th century at the Vălcani burial site.

Together, Vălcani – Vamă Grave 113 *and sites with similar characteristics, such as Békés –* Povádzug*, Csanytelek –* Dilitor*, Sarkadkeresztúr –* Csapháti legelő*, and probably Dabas –* Paphegy*, Ópusztaszer –* Kiszner tanya*, Tiszabercel –* Újsor*, demonstrate that this "prestige phenomenon" was still relevant in the 11th century, particularly in peripheral (geographical and social meaning) communities that had not yet been deeply affected by Christianity.*

Cuvinte-cheie: *secolele X–XI, Vălcani, tipo-cronologie, radiocarbon, cultură materială*

Rezumat: *Situl funerar din secolele X–XI de la Vălcani –* Vamă*, cu cele 196 de morminte descoperite aici, reprezintă cea mai mare necropolă medieval timpurie din Banat. Majoritatea mormintelor sunt orientate – cu mici diferențe – pe direcția V–E, deși, în unele cazuri, am înregistrat și orientări E–V. Defuncții au fost identificați și documentați în poziții eterogene, în special în ceea ce privește poziția brațelor. Unele părți de animale, probabil de oaie, au fost așezate în morminte ca provizie de hrană. Atât cultura materială, cât și practicile rituale sunt eterogene. Anumite aspecte ale culturii materiale, cum ar fi un tub de os pentru ace, prezintă legături cu cultura materială din perioada târzie a epocii avare.*

Au fost înregistrate zece cazuri de înmormântări în care au fost depuse părți de cai (craniul și cele patru extremități ale picioarelor), iar în patru cazuri în morminte au fost depuse doar accesoriile de harnașament (scărițe, zăbale, catarame de chingă/curele?).

Pornind de la problema datării mai precise a mormântului 113, caracterizat de un inventar inexpresiv din punct de vedere cronologic, am propus verificarea plasării sale în timp cu ajutorul metodei radiocarbonului. Proba din scheletul uman din M. 113 indică în mod convențional 1060 ± 18, ceea ce corespunde unei plasări cronologice în intervalul 900–1030. Calibrarea în programul Oxcal 4.4. Interface *a indicat cu o probabilitate de 95,4% anul survenirii morții individului adult–matur (30–40 de ani) între 992–1027, respectiv cu o siguranță de 68,3% între anii 995–1022. Astfel, pe baza rezultatelor ^{14}C, putem concluziona că mormântul 113 de la Vălcani a fost săpat cel mai probabil în primele două decenii ale secolului al XI-lea. Putem afirma deci că individul s-a născut undeva între anii 960 și 990 d.Hr.*

Aceste date demonstrează, de asemenea, că ritualul de înmormântare cu resturile calului a continuat să fie practicat în primele decenii ale secolului al XI-lea în cazul sitului funerar de la Vălcani.

Mormântul 113 de la Vălcani – Vamă *și mormintele cu ritualuri funerare similare, precum cele de la Békés –* Povádzug*, Csanytelek –* Dilitor*, Sarkadkeresztúr –* Csapháti legelő *și, probabil, Dabas –* Paphegy*, Ópusztaszer –* Kiszner tanya*, Tiszabercel –* Újsor*, demonstrează că* „fenomenul de prestigiu" *de înmormântare a resturilor de cal împreună cu defuncții nu dispăruse în prima parte a secolului al XI-lea, în special în comunitățile periferice (în sens geografic și social), care nu fuseseră încă profund influențate de creștinism.*

[1] Proiectul nr. TKP2021-NKTA-24 a fost implementat cu sprijinul acordat de Ministerul Inovării și Tehnologiei din Ungaria din Fondul Național pentru Cercetare, Dezvoltare și Inovare, susținut în cadrul schemei de finanțare TKP2021 / Project no. TKP2021-NKTA-24 has been implemented with the support provided by the Ministry of Innovation and Technology of Hungary from the National Research, Development and Innovation Fund, financed under the TKP2021 funding scheme.

INTRODUCERE ȘI MOTIVAȚIE

Revoluția tehnico-științifică de la sfârșitul secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea[2], într-o multitudine de domenii – printre care și arheologia –, a determinat schimbări importante privind rezultatele demersurilor științifice. Implementarea metodelor de cercetare din domeniul științelor naturii în analizele arheologice datează încă din secolul al XX-lea, dar s-a realizat într-o mai mică măsură în arheologia medieval timpurie est-europeană. În cursul ultimilor ani, însă, integrarea diferitelor discipline și metode, printre care și datarea absolută cu radiocarbon, a marcat rezultate importante, punând sub semnul întrebării, în anumite cazuri, întregul sistem de tipo-cronologie[3] a epocii medieval timpurii.

Din acest punct de vedere, socotim că abordarea, inclusiv cu ajutorul științelor naturii, a unui aspect precum înmormântarea cu resturi de cal, considerată o caracteristică a *epocii păgâne*, merită luată în considerare. Înmormântarea cu resturi ale calului reprezintă una dintre caracteristicile socio-culturale păgâne cele mai tipice, practic *simbolul cultural al secolului al X-lea*, dar, totodată, este, în acel veac, și o manifestare de prestigiu social dedicată decedaților[4].

Având în vedere însă faptul că avem cunoștință, încă din anii ‘60 ai secolului al XX-lea, de un singur caz în care resturile calului dintr-un mormânt sunt datate în secolul al XI-lea pe baza contextului intern al necropolei (Békés – *Povád*)[5], am socotit necesar să ne întrebăm dacă, la Vălcani – *Vamă*, fiecare mormânt cu resturi de cal se datează cu precădere sau exclusiv în secolul X. Menționăm că, până acum, necropola se data în secolele X–XI pe baza tipo-cronologiei inventarelor funerare și a monedelor emise de Ștefan I, Andrei I și Solomon[6], depuse în morminte.

Încercarea noastră este, totodată, și una metodologică. Considerăm utilă și actuală abordarea critică a gândirii uniformizante, adânc întipărită în metoda de analiză aflată sub influența totală a sistemului de gândire tipo-cronologistă (care, la rândul său, este produsul gândirii moderniste de uniformizare[7]). Cu scopul de a nuanța această imagine uniformă, am recurs și la analize radiocarbon ale mormintelor cu resturi de cal și cu piese de harnașament de la Vălcani – *Vamă*. Am efectuat analize în cazul a șase astfel de morminte (M. 17, 22, 54, 91, 107, 113), urmând a cerceta încă o probă prelevată din M. 161.

Pe baza calibrării individuale a mormintelor, M. 113 are un rezultat care iese din tipare, motiv pentru care ne propunem să dezbatem rezultatele, observațiile și întrebările care s-au născut în urma acestor investigații.

A. RITUALUL ÎNMORMÂNTĂRII CU RESTURI ALE CALULUI. DATE STATISTICE

Înmormântarea cu resturi ale calului[8] este considerată, pe bună dreptate, cel mai caracteristic ritual funerar al *epocii păgâne (secolul X)*, fiind și cel mai dezbătut ritual în literatura privind arheologia funerară a secolului al X-lea din Bazinul Carpatic. Cercetătorii s-au ocupat de ritualul depunerii resturilor de cal încă din secolul al XIX-lea[9], însă primele analize mai riguroase au fost realizate de către Gyula László. În ceea ce privește obiceiurile funerare din perioada cuceririi, o clasificare primară a înmormântărilor cu resturi ale calului se leagă de numele arheologului transilvănean[10]. Însă clasificarea care, până la urmă, este folosită și astăzi se leagă de numele lui Csanád Bálint, care a identificat cinci grupuri.

Clasificarea lui Bálint este simplă și poate fi bine urmărită (Fig. 1). Din punct de vedere cantitativ, Bálint a încadrat un procent covârșitor al mormintelor în grupurile I (*înmormântare simbolică*, adică a fost depus în mormânt doar harnașamentul: 101 de cazuri) și II (*capul și cele patru extremități ale calului învelite în pielea sa (?) și depuse în zona picioarelor:* 136 de morminte). În clasificarea sa, un număr mult mai mic este reprezentat de mormintele din grupurile III (*cu resturile calului împăiat, care constă în înșirarea extremităților și capului calului pe toată lungimea gropii în formă anatomică, cu intenția de a reda animalul viu*), IV (*resturi de cabalină cu pielea împăturită*) și V (*resturi de cabalină cu pielea întinsă în mod haotic*)[11]. Indivizii din grupurile I și II au fost interpretați de către Bálint din punct de vedere etno-cultural, ca fiind reprezentanți ai populației *„maghiarilor cuceritori”* (*honfoglaló magyarság*, hungarian conquerors) din secolul al X-lea, iar cei din grupurile III–V ca fiind membrii unei populații *turcice*[12].

---

[2] În acest sens, vezi spre exemplu: Narayanamurti, Tsao 2021.

[3] Tipo-cronologia cu *orizonturi de tipuri de artefacte* este cea mai răspândită (și cea mai fragilă) metodă, fiind însă ombilical legată de datarea cu monede. Astfel, tipo-cronologia ca sistem de clasificare se bazează pe datarea artefactelor identice sau asemănătoare cu acele artefacte care provin din complexele în care s-au descoperit monede.

[4] AH 1996, p. 38.

[5] Merită amintit că mormântul 58, datat cu o monedă arpadiană, a avut depus ca inventar un arc și o tolbă de săgeți. Vezi Trogmayer 1962, p. 18, 20, fig. VI. Acest ritual, la rândul său, caracterizează înmormântările epocii păgâne!

[6] Având în vedere că această chestiune a fost abordată într-o altă lucrare, ne rezumăm doar la a cita: Gáll *et alii* 2021, p. 69–88; Blaskó *et alii* 2025, p. 237–248.

[7] Vezi, în acest sens, paradigma modernă aflată sub influența naționalismului: Ariès 1997, p. 7–15.

[8] Pentru câteva date despre părțile care provin de la doi cai, vezi: Vörös 2013, p. 328. În afară de două descoperiri foarte vagi de la Rusovce – M. 42 și de la Kiszombor – *necropola* E M. 43, nu cunoaștem alte descoperiri având întregul schelet de cal depus în mormânt. În acest sens, vezi: Bálint 1968, p. 43, 91, nota 265.

[9] Cele mai importante sunt lucrările lui Géza Nagy: Nagy 1893a, p. 105–117; Nagy 1893b, p. 223–224; Nagy 1893c, p. 313–323. Chiar și în primul mormânt descoperit în 1834 au fost identificate capul și extremitățile calului. Langó 2007, p. 62–68.

[10] László 1943, p. 46–60. El a identificat două grupuri principale de înmormântare cu resturi ale calului.

[11] Bálint 1969, p. 107–114.

[12] Această interpretare a fost criticată de către István Fodor, care a demonstrat că aceste două grupuri au rădăcini comune și apar mult mai devreme decât secolul al X-lea; de exemplu, grupul al II-lea este

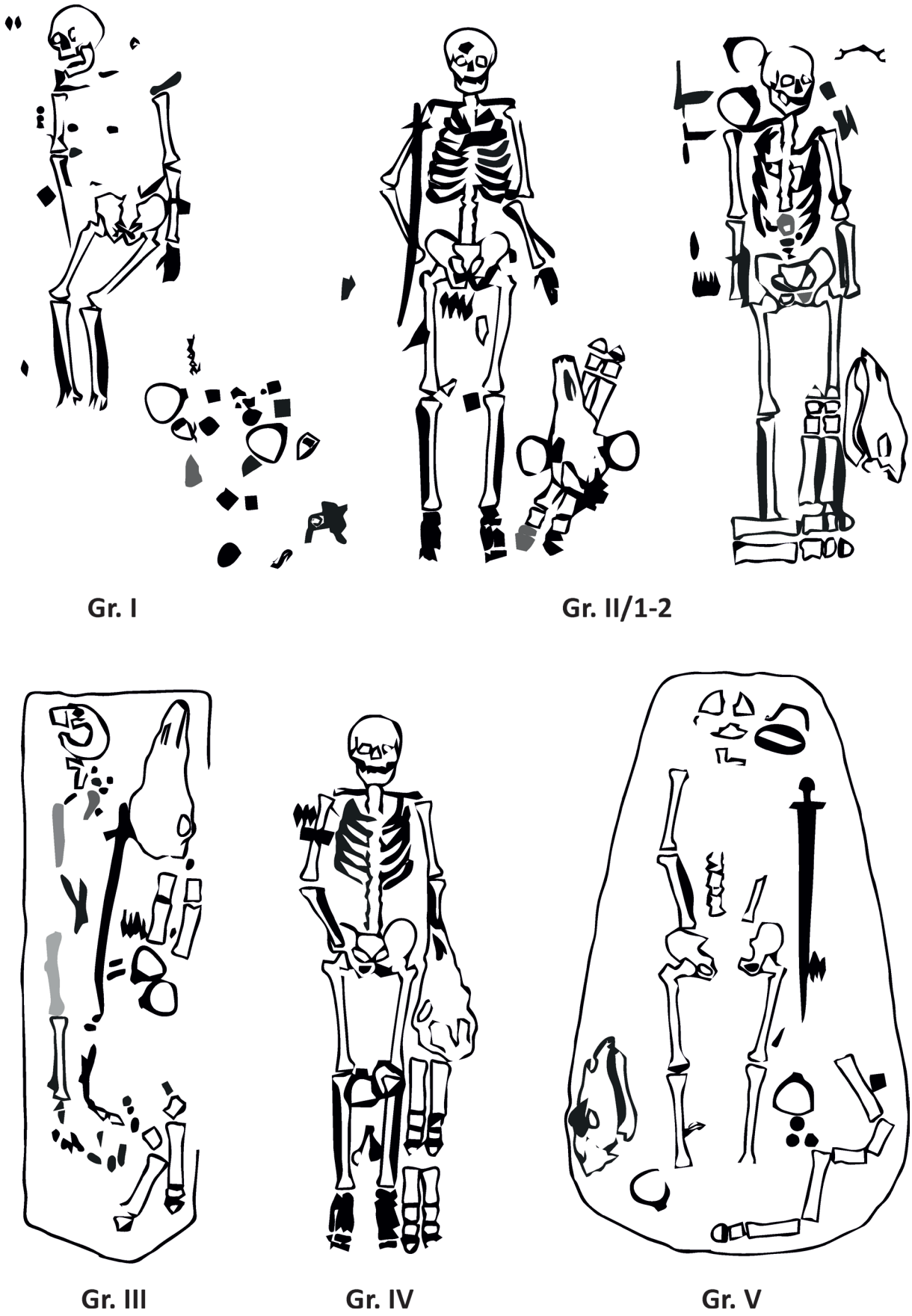

Figura 1. *Clasificarea propusă de Csanád Bálint privind formele înmormântărilor cu resturile de cal și/sau cu piese de harnașament (Bálint 1969, I. tábla).*

Figure 1. *Csanád Bálint's proposed classification of horse burial forms and with horse harness (Bálint 1969, I. tábla).*

Rezultatele lui Bálint au fost acceptate sau măcar recunoscute tacit în literatura de specialitate[13]. Unele completări au fost propuse, în anul 1996, de către László Révész. Potrivit lui, grupul al V-lea al lui Bálint reprezintă, de fapt, o variantă a grupului al II-lea[14].

Clasificarea lui Csanád Bálint a fost ulterior completată și, într-un fel, criticată de către arheozoologul István Vörös, pe baza unui rezumat cuprinzător al datelor din regiunea Tisei Superioare[15]. Mai recent, István Vörös a revizuit, într-o analiză detaliată, istoricul cercetărilor pe această temă, sistematizarea formală a mormintelor și alte aspecte (de exemplu, religioase)[16]. În articolul citat, Vörös a propus, de fapt, o nouă tipologie, care, însă, după părerea noastră, a rămas neargumentată. Ba mai mult, aplicată pe întregul lot de descoperiri, ar crea un haos total. Vörös a distins versiunile înmormântărilor cu *piele de cal* (I) și *fără piele de cal* (II), iar în prima a inclus cea *pliată* (1), *rulată* (2) și *întinsă* (3)[17]. Totodată, trebuie să menționăm că, în majoritatea cazurilor, nu avem dovezi clare privind pielea lăsată pe oasele calului; astfel, această clasificare implică foarte multă incertitudine și, în mod inerent, poate genera o serie de greșeli.

Unul dintre autorii acestor rânduri a propus, într-o lucrare, 17 variante privind modul de depunere a oaselor cailor în cadrul grupului al II-lea (fiind o completare a lucrării lui Bálint), acceptând totodată, în continuare, sistematizarea propusă de renumitul arheolog budapestan privind grupurile I, III–V[18].

Astfel, după mai mult de 55 de ani de la sistematizarea propusă de Bálint, și anume pe baza modului de depunere a resturilor de cai, considerăm că aceasta este valabilă și azi. În timp, numărul lor s-a modificat în mod evident: față de Bálint, care a colectat 296 de morminte (fără să specifice numărul siturilor)[19], am putut înregistra astfel de ritualuri în cazul a 1506 morminte/contexte funerare din 705 situri sau contexte arheologice[20]. Observațiile lui Csanád Bálint au rămas valabile și în ceea ce privește numărul cazurilor: grupurile I și II sunt și astăzi cantitativ cel mai bine reprezentate. Totodată, într-un număr foarte mare de cazuri, avem doar date indirecte privind *înmormântările cu resturi ale calului și/sau cu harnașament (simbolic)*[21].

Considerăm important de amintit încă un aspect în ceea ce privește *înmormântările cu resturi ale calului*, și anume problema persistenței ritualului în secolul al XI-lea. Până acum doar un număr foarte mic de cazuri a fost datat în secolul al XI-lea[22]. Nici până în prezent nu cunoaștem o lucrare în care să fi fost catalogate și analizate asemenea înmormântări. În literatura de specialitate nu s-au purtat discuții pe acest subiect, deoarece, de cele mai multe ori, în lipsa monedelor, adică a unei datări sigure *post quem*, specialiștilor le lipseau argumentele clare. Putem cita un exemplu din experiența noastră. Micro-topografic, în cazul sitului funerar de la Hodoni, mormântul 3 (având în inventar o scăriță de tip pară) a fost identificat în apropierea mormintelor 2 și 4, datate cu monedele lui Ștefan I, adică sigur datate după anul 1001. Putem însă data cu siguranță un mormânt (în acest caz în secolul al XI-lea) doar pe baza micro-topografiei[23]?

De obicei, acest ritual a fost legat *în mod inerent* de secolul păgân[24], deși au existat păreri și în sensul opus. Astfel, această practică păgână, după părerea lui László Kovács, poate fi documentată și în secolul al XI-lea, în necropola de la Dabas – *Paphegy*[25].

B. RITUALUL ÎNMORMÂNTĂRII CU RESTURI ALE CALULUI ÎN NECROPOLA DE LA VĂLCANI

Situl funerar de la Vălcani – *Vamă* conține 196 de morminte, fiind o necropolă în șiruri, ceea ce caracterizează o parte din siturile funerare din secolele X–XI[26]. Majoritatea mormintelor au fost orientate, cu diferențe minore, V–E, în timp ce unele au fost orientate în direcția inversă, adică E–V.

Principala caracteristică a sitului funerar este numărul destul de mare al înmormântărilor cu resturi cabaline (5,07% din morminte, însă procentul ar fi mult mai mare

documentat deja din secolul al XIV-lea î. Chr., la Sintașta. Fodor 1977, p. 104, nota 53; Fodor 2009, p. 24, fig. din mijloc.

13 Bálint a reluat tema și ulterior, publicând studii în anii '70–80. Autorul a abordat problema mormintelor pe care le-a încadrat în grupul al II-lea Bálint, făcând comparație cu cele din grupurile III–V: *„A sztyeppéi lovasnomádok emlékei között nem találni „lábhoz tett lóbőrös" temetkezést. Másrészt a sztyeppén – az egész ló eltemetése mellett – a „kitömött lóbőrös" változat fordul elő". „Foglaljuk össze, mit tudunk – szórványos adataink alapján – a „kitömött lóbőrös" temetkezési szokásról: a) legkorábban a IV–VI. században, a Kazah hátságon és a Felső-Ob mentén fordul elő; b) igen kis számban megvan a VI–VII. századi avaroknál és c) a IX–X. századi magyarok egy csoportját jellemzi. d) Dél-Oroszországban a IX. sz. vége előtt ismeretlen. A IX. sz. végéről való a Vereckétől mintegy 100 km-re talált két kryloszi sír, melyeket kutatásunk egyhangúan Árpád népéhez köt. Ebben az időben kezdtek el temetkezni a sarkeli kurgántemetőbe is. e) A X–XI. sz. folyamán besenyő emlékanyaggal kísérve, szélesen elterjedt a sztyeppén, f) Belső-Ázsiában csak jóval a IX. sz. után jelentkezik"*. Bálint 1971, p. 97, 99; vezi și Bálint 1982, p. 7–35.

14 Révész 1996, p. 39, nota 62.

15 Vörös 2001, p. 569–601.

16 Vörös 2013, p. 321–336.

17 Vörös 2013, p. 327–328, 2. táblázat.

18 Gáll 2013, Vol. I: p. 617–629, Vol. II: pl. 304–306.

19 Bálint 1969, p. 109–110.

20 Gáll *et alii* 2025, Annex 1.

21 Gáll *et alii* 2025, Annex 1.

22 Vályi 1994, p. 395–396.

23 Gáll 2013, vol. I, p. 230, 235.

24 *„..Az érmek tanúsága szerint a temetőt a XI. sz. első harmadától a XII. század első harmadának végéig használták. A temetkezési szokások és a tárgyi anyag egy része azonban régibb időre utal, a temetőnek jóval előbbi telepítését valószínűsíti….A 45. sír temetkezési módját és a mellékleteket vizsgálva, első pillanatra szembetűnik, hogy pogány módon eltemetett, s a X. századnál semmi esetre sem fiatalabb sírt találtunk."* Trogmayer 1962, p. 34, 36. *„...mely szerint lócsontokat is találtak, s feltételezzük, hogy a Banner Benedek által kibontott lókoponya és lólábak sírból származnak, akkor a temető használata esetleg már a 10. század végén elkezdődött".* Medgyesy 1992–1995, p. 202.

25 Kovács 1985, p. 380, 382.

26 Kovács 2013, p. 511–604 (cu bibliografie).

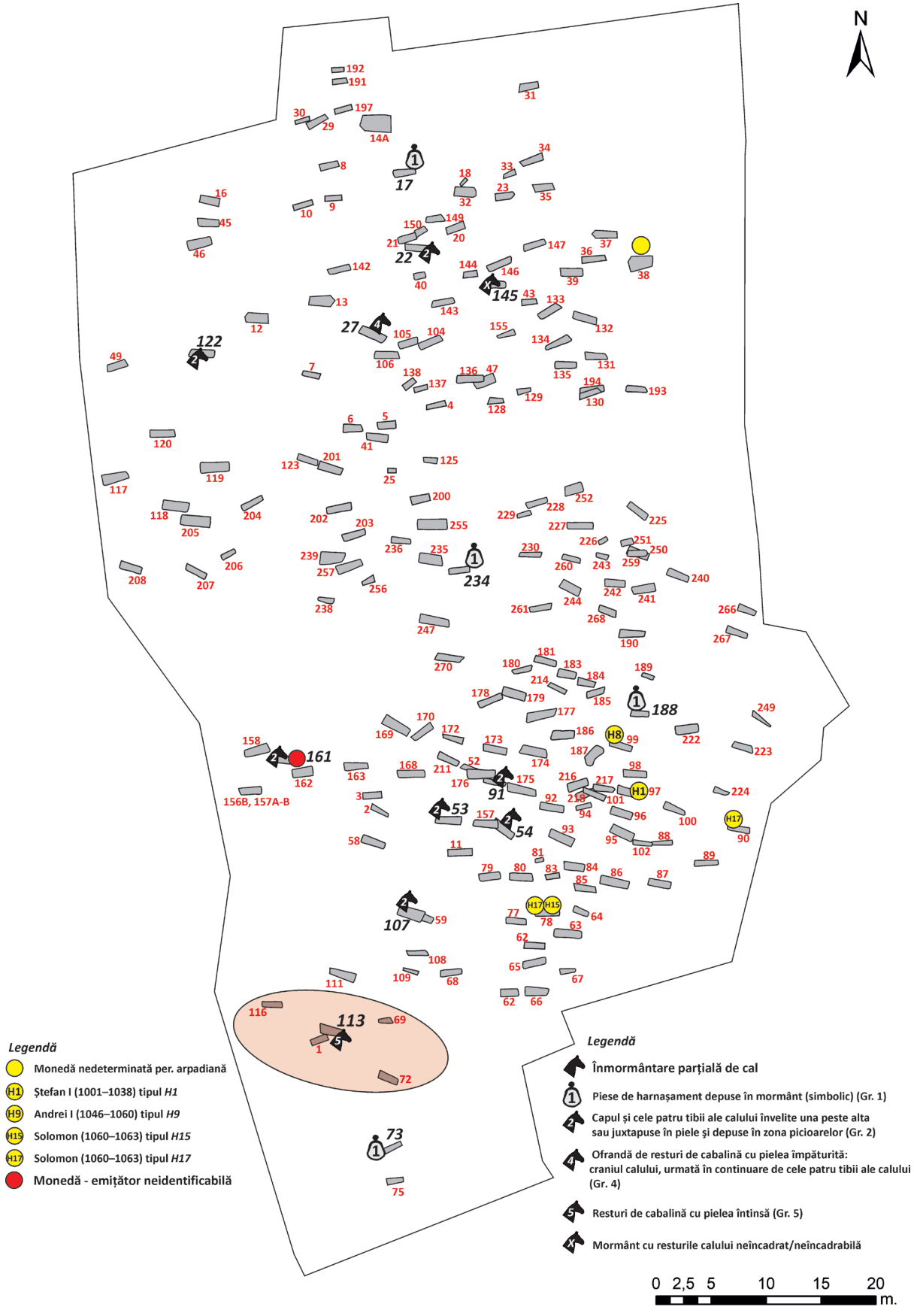

Figura 2. *Situl funerar din secolele X–XI, cu un număr mare de morminte cu resturi ale calului și harnașament.*

Figure 2. *Survey map of the 10th–11th century funerary site with increased number of graves with horse remains and harness.*

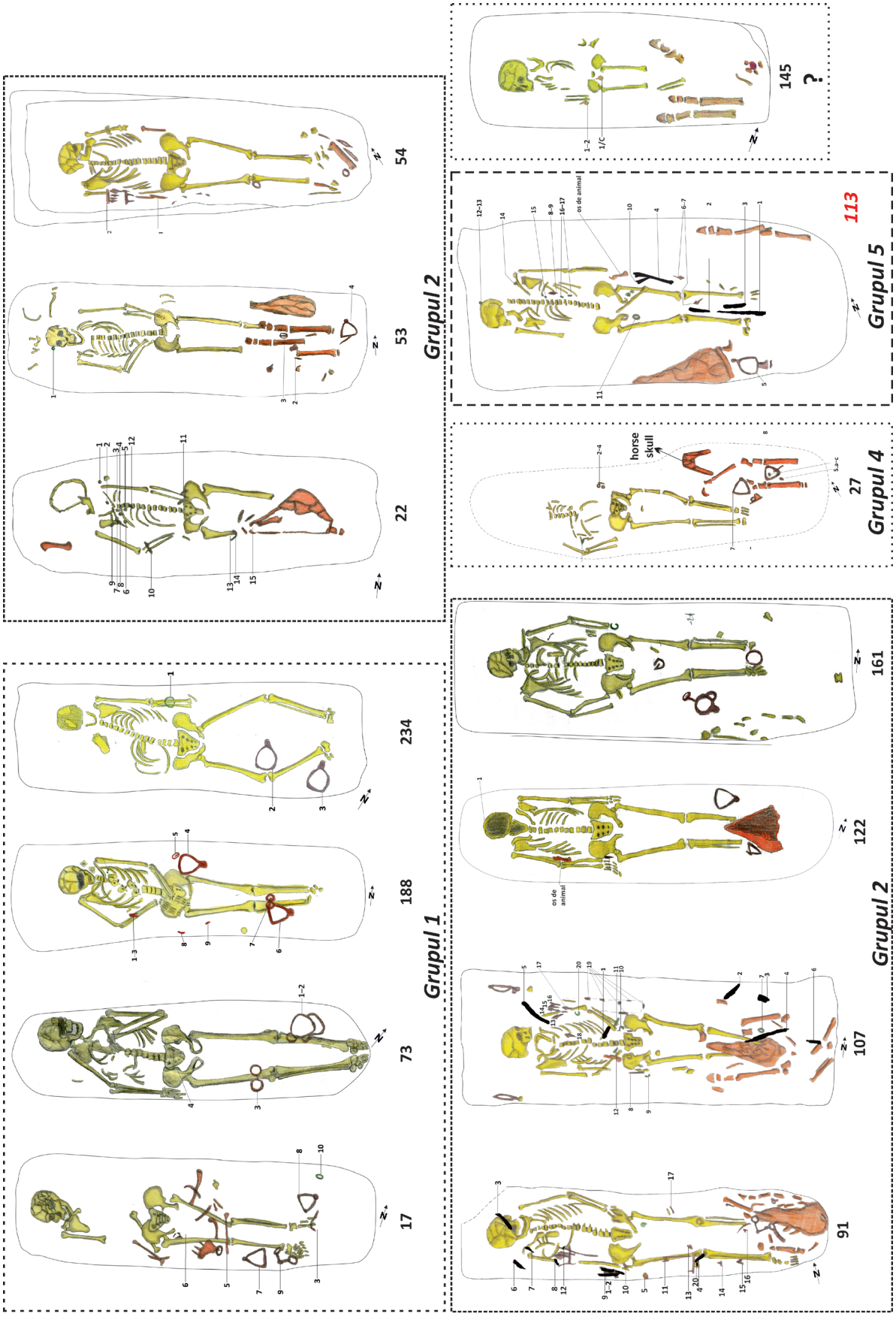

Figura 3. *Mormintele cu resturi ale calului și/sau cu piese de harnașament de la Vălcani – Vamă, pe baza clasificării lui Csanád Bálint (1969).*

Figure 3. *Horse burials (partial and symbolic and/or with horse harness) from Vălcani – Vamă based on classification by Csanád Bálint (1969).*

Grupul	Descrierea	Nr. de mormânt
Grupul nr. I	Piese de harnașament depuse în mormânt (simbolic).	M. 17, 73, 188, 234
Grupul nr. II	Capul și cele patru tibii ale calului învelite unele peste altele sau juxtapuse *în piele* și depuse în zona picioarelor.	M. 22, 53, 54, 91, 107, 122, 161[29]
Grupul nr. IV	Ofrandă de resturi de cabalină cu pielea *împăturită*: craniul calului, urmat de cele patru tibii ale calului.	M. 27
Grupul nr. V	Resturi de cabalină cu pielea întinsă.	M. 113
Neîncadrat	Doar părțile inferioare de la două picioare de cal[30].	M. 145

Tabelul 1. *Mormintele cu resturi ale calului și/sau cu piese de harnașament de la Vălcani* – Vamă*, pe baza clasificării lui Csanád Bálint (1969, p. 108, 110).*

Table 1. *Horse burials (partial and symbolic and/or with horse harness) from Vălcani* – Vamă *based on classification by Csanád Bálint (1969, p. 108, 110).*

dacă am cunoaște numărul exact al mormintelor din faza păgână a necropolei, deoarece o parte din morminte se datează – inclusiv pe baza monedelor depuse ca obol – în secolul al XI-lea, considerat primul veac creștin[27]), prin care Vălcani se integrează fenomenului de înmormântare cu resturi de cabaline – un *habitus cultural nomad*[28]*.* În ceea ce privește poziția lor în cadrul necropolei, nu putem observa o concentrare a acestora. Au putut fi documentate mai ales în părțile de nord și de sud ale sitului funerar, ele lipsind aproape în totalitate în zona de mijloc (în afară de M. 234, în care erau depuse doar piese de harnașament) (vezi Fig. 2).

Aplicând clasificarea lui Csanád Bálint, majoritatea celor 14 morminte cu resturi de cal și/sau cu harnașament le-am putut integra în grupurile 1–2, respectiv 4–5, propuse de arheologul maghiar (vezi Tab. 1 și Fig. 3).

C. MICRO-TOPOGRAFIA MORMÂNTULUI 113 (FIG. 2)

Mormântul se află în partea sudică a sitului funerar, în imediata vecinătate a M. 1, și destul de apropiat de M. 69, 72 și 116 (metrii 5–9). Mormântul 1 conținea doar un cuțit; defuncții din M. 69 *(infant I)* și M. 72 (*adult*) erau înmormântați fără inventar. În schimb, individul adult din M. 116 avea pe antebrațul drept o brățară turnată, cu secțiune romboidală (aceasta fiind considerată o caracteristică mai ales a culturii materiale din secolul al XI-lea[31]). Astfel, putem observa că, în jurul M. 113, am putut identifica doar morminte fără inventar sau cu inventare sărace. M. 116 se datează, foarte probabil, în secolul al XI-lea. În afară de aceste morminte, la circa 15–20 m distanță în direcția sudică, am mai putut înregistra M. 73 și M. 75 (vezi Fig. 2).

D. DESCRIEREA MORMÂNTULUI 113 (FIG. 4–6)

Nivel de conturare oseminte: 77,81 m (față de nivelul mării); adâncime: 77,49 m (față de nivelul mării). Adâncime de la conturare: 32 cm.

Schelet matur. Sex: bărbat. Vârsta: 30–40 de ani. Orientare: VNV–ESE (290°). Forma gropii de mormânt este rectangulară, cu colțurile rotunjite. Lungimea gropii: 230 cm; lățimea maximă a gropii: 102 cm.

Poziția scheletului: defunctul a fost întins pe spate, craniul căzut spre sud, brațul și antebrațul stâng întinse pe lângă corp, brațul drept paralel cu corpul, antebrațul dislocat între femure, picioarele întinse, apropiate la genunchi.

Lungimea scheletului (de la craniu până la călcâi): 162 cm.

Ritual funerar: ***I.*** craniul de cal a fost depus cu 25–30 cm mai sus decât oasele scheletului, lipit de marginea sudică a gropii de mormânt, paralel cu aceasta, cu botul spre vest. Osemintele inferioare ale picioarelor calului au fost depuse sub craniul animalului, în schimb celelalte două părți ale membrelor au fost documentate lângă peretele nordic al gropii de mormânt. Clasificare: grupul V[32] (Fig. 1). O scăriță de șa a fost descoperită în partea estică a craniului, pe baza căreia putem să ne gândim că șaua de lemn a fost și ea depozitată în mormânt; ***II.*** în zona mâinii stângi a fost depus un os de animal.

Inventare:

1. Plăcuță de os de la capătul arcului descoperită întinsă între cele două tibii, paralel cu plăcuța de os nr. 3. Înspre unul dintre capete, lateral, are o șănțuire semicirculară, în care a fost amplasată coarda arcului. Piesa este arcuită. Lungimea: 25,97 cm; lățimea maximă: 2,19 cm; grosimea plăcuței: 0,28 cm (Fig. 4/1).

2. Plăcuță de os de la capătul arcului, fragmentară, între cele două tibii, în partea superioară. Are formă aproape dreaptă, rotunjită la un capăt, iar în cealaltă parte

[27] Privind înmormântările creștine, în sens general, din secolul al XI-lea în Bazinul Carpatic, vezi: Lovag 2000, p. 399–401; Vargha 2022, p. 43–69. Ne întrebăm cum am putea vorbi de creștini printre păgânii secolului al X-lea, când, în condițiile inexistenței rețelelor ecleziastice, biserica nu recunoștea drept *creștin* în sensul teologic al cuvântului pe indivizii din afara lumii creștine, chiar dacă erau botezați. În acest sens, vezi: Heussi 2000, p. 53, 56, 63, 72, 79.

[28] Szenthe, Gáll 2022b, p. 315–335.

[29] Mormântul 161 a fost puternic afectat de lucrările agricole.

[30] Trebuie să subliniem faptul că avem de-a face doar cu două picioare de cal. Întrebarea rămâne, în schimb, dacă a existat craniul de cal, care putea să fi fost dislocat de arături/scarificări.

[31] Szabó 1978–1979, p. 66; Giesler 1981, p. 120, Tipul 7; Langó 2000, p. 40.

[32] Bálint 1969, I. tábla.

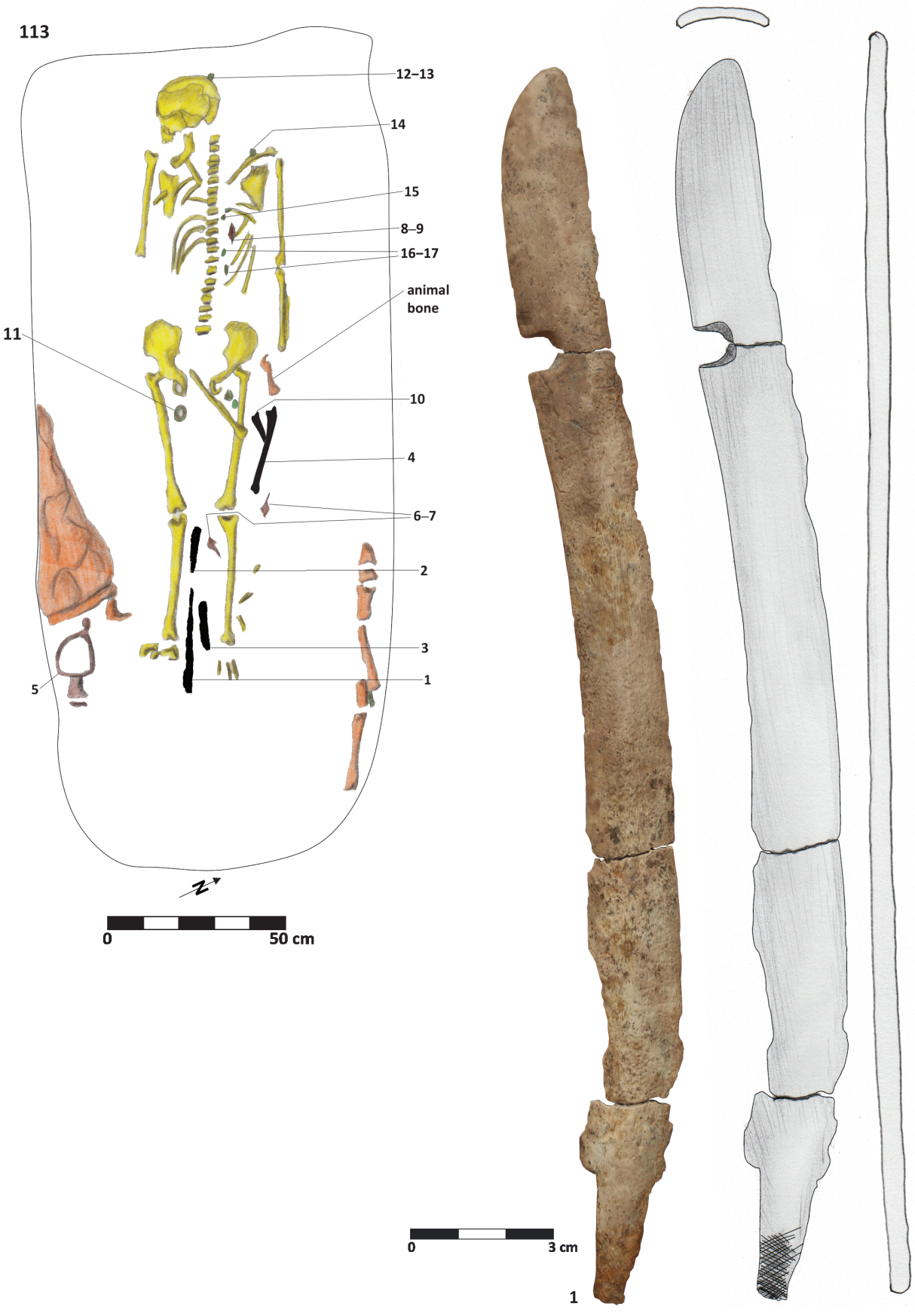

Figura 4. *Mormântul 113 de la Vălcani* – Vamă.

Figure 4. *Grave 113 from Vălcani* – Vamă.

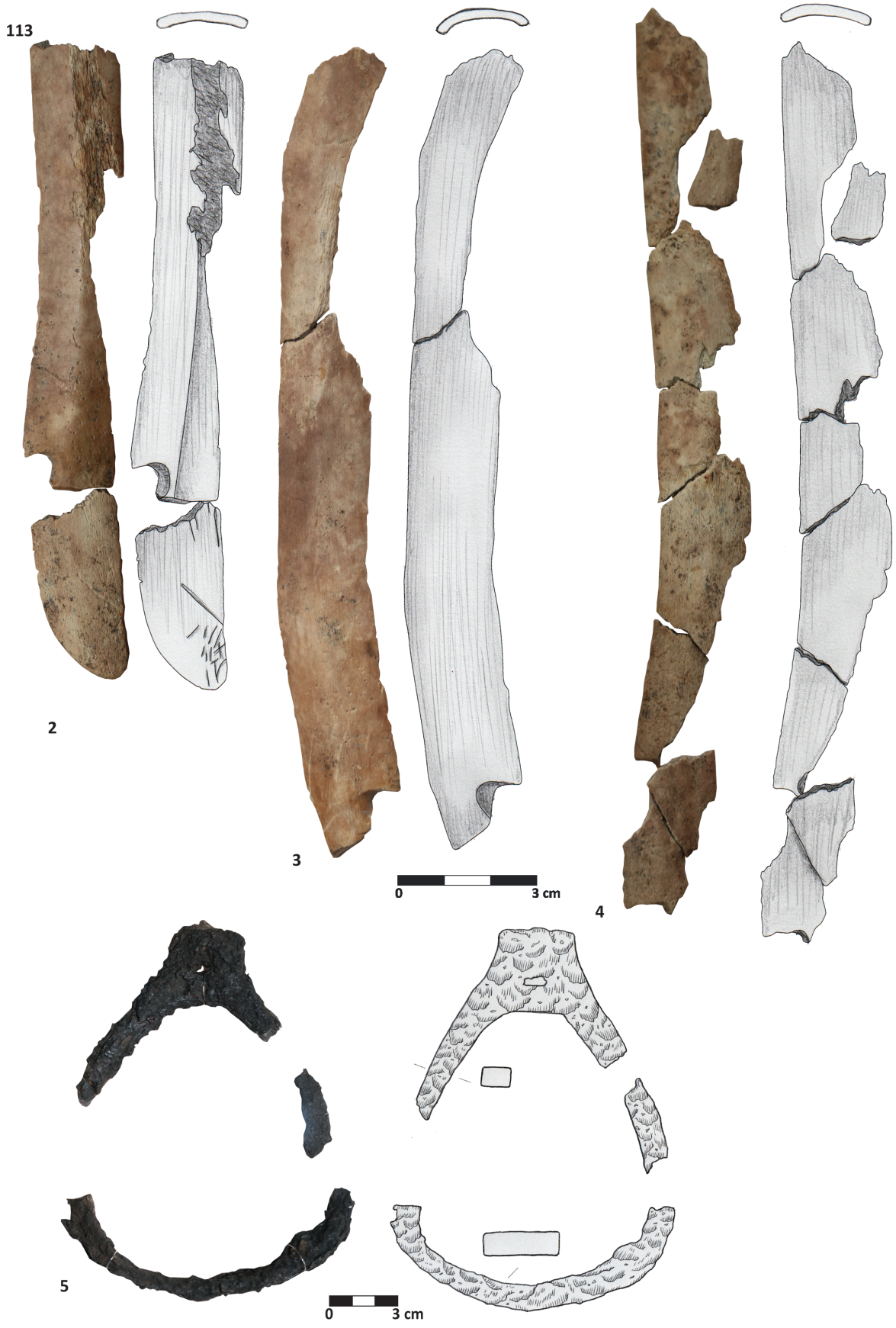

Figura 5. *Mormântul 113 de la Vălcani* – Vamă.

Figure 5. *Grave 113 from Vălcani* – Vamă.

Figura 6. *Mormântul 113 de la Vălcani – Vamă.*

Figure 6. *Grave 113 from Vălcani* – Vamă.

este prevăzută cu șănțuirea semicirculară specifică pentru amplasarea corzii arcului. Lungimea: 13,74 cm; lățimea maximă: 2,01 cm; grosimea plăcuței: 0,20 cm (Fig. 4/2; Fig. 5/2).

3. Plăcuță de os de la capătul arcului, fragmentară, între cele două tibii, lângă plăcuța nr. 1. Este arcuită; într-o parte se poate observa șănțuirea semicirculară specifică pentru amplasarea corzii arcului. Lungimea: 17,53 cm; lățimea maximă: 2 cm; grosimea plăcuței: 0,24 cm (Fig. 4/3; Fig. 5/3).

4. Plăcuță de os de la capătul arcului, fragmentară, ruptă; s-a putut restaura doar parțial. Este arcuită; într-o parte se poate observa șănțuirea semicirculară. A fost descoperită lângă femurul stâng. Lungimea aproximativă: 19,62 cm; lățimea maximă: 1,95 cm; grosimea plăcuței: 0,25 cm (Fig. 4/4; Fig. 5/4).

5. Scăriță de șa în formă de pară din fier, descoperită în partea estică a craniului de cal. Urechiușa este tronconică, bara are secțiune rectangulară cu colțurile rotunjite. Pe talpa scăriței nu se observă nervură. Înălțimea maximă: 16,44 cm; lățimea maximă: 12,0 cm; dimensiunile orificiului urechiușei: 1,0 × 0,8 cm; dimensiunile barei: 1,0 × 0,6 cm; lățimea tălpii: 0,35 cm (Fig. 4/5; Fig. 5/5).

6–7. Două vârfuri de săgeți romboidale din fier au fost descoperite în zona genunchiului stâng (Fig. 4/6–7).

8–9. Două vârfuri de săgeți romboidale din fier au fost descoperite printre coastele din partea stângă (Fig. 4/8–9).

10. Cuțit din fier, găsit în partea superioară a femurului stâng, sub bazin, cu vârful spre picioare (Fig. 4/10).

11. Cataramă din fier în partea dreaptă, sub bazin (Fig. 4/11).

12–13. Două inele de buclă din aliaj de bronz au fost descoperite sub craniu (Fig. 4/12–13).

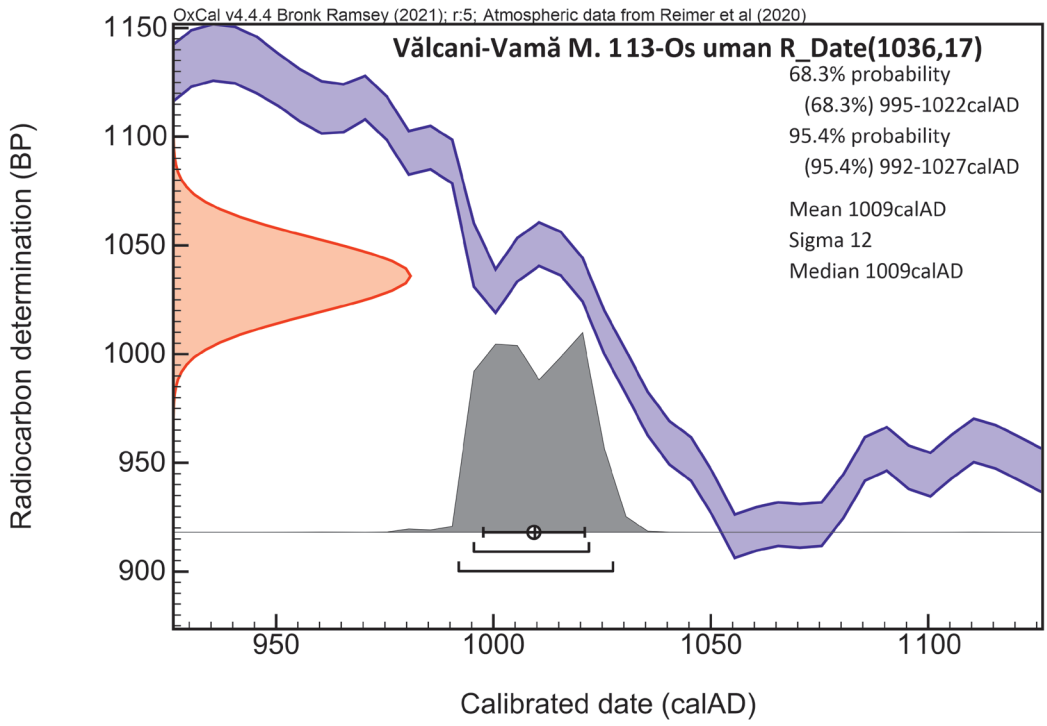

Figura 7. *Datele de radiocarbon calibrate ale eșantionului uman din mormântul 113 de la Vălcani* – Vamă *(Isotoptech Zrt. Laboratory, Debrecen).*

Figure 7. *Calibrated radiocarbon date of the human sample from Vălcani* – Vamă *Grave 113.*

14–17. Patru butoane din aliaj de bronz în zona umărului stâng și în partea stângă a coloanei vertebrale, dispuse într-o linie (Fig. 4/14–17).

E. DATAREA TIPO-CRONOLOGICĂ A INVENTARULUI MORMÂNTULUI 113

Inventarul mormântului 113 prezintă caracteristicile mormintelor simple de bărbați, care au fost duși pe ultimul lor drum însoțiți de armele clasice ale secolului al X-lea, frecvente în inventarele funerare ale perioadei[33]. Arcul din mormânt, care a fost deteriorat și spart în timpul ceremoniei de înmormântare, este datat cu precădere pe parcursul secolului al X-lea[34]. Este interesant faptul că cele patru vârfuri de săgeți (de tip romboidal) clasice pentru secolul al X-lea[35] au fost descoperite în două locuri diferite.

A fost identificat în mormânt un singur exemplar de scărița de șa în formă de pară, fiind un inventar tipic al mormintelor cu resturi de cai din secolul al X-lea[36]. Totodată, acest tip de scăriță este datat cu precădere în primele două treimi ale secolului al X-lea.

Celelalte inventare (inele de buclă, butoane, cataramă) nu asigură o datare mai precisă în intervalul secolelor X–XI.

În concluzie, tipo-cronologia nu ne oferă o datare precisă, ci doar una largă, întinsă pe un secol, motiv pentru care am recurs – și de această dată – la analize radiocarbon.

F. DATAREA ^{14}C A MORMÂNTULUI 113

Pornind de la problema datării mai precise a mormântului 113, caracterizat de un inventar nerelevant din punct de vedere cronologic, am propus verificarea plasării sale în timp cu ajutorul metodei radiocarbonului. În cercetarea arheologică a secolelor X–XI, metoda radiocarbonului a câștigat teren destul de recent[37], astfel încât fiecare probă nouă prezintă relevanță.

[33] Dintre regiunile Bazinului Carpatic, un catalog regional amplu a fost efectuat doar pentru Bazinul Transilvaniei, Crișana și Banat (Gáll 2013, Vol. I: p. 719–755, Vol. II: pl. 318–319). Pentru unități regionale mai mici (la nivel de județ), vezi seria cataloagelor referitoare la siturile funerare din secolele X–XI (https://ri.abtk.hu/hu/cikkek/51-kiadvanyok/84-monographs/85-series/88-corpus/116-mhkas/1082-mhkas-hu). Credem că, în total, putem vorbi de peste 1300 de înmormântări cu arc și/sau tolbă de săgeți. Bíró 2013, p. 373–422.

[34] Sebestyén 1932, p. 180–255; Bíró 2013, p. 373–422. Pentru fenomenul distrugerii armelor: Szenthe, Gáll 2022a, p. 132–133, 135.

[35] Sebestyén 1932, p. 193–206.

[36] Gáll 2015, p. 370, fig. 15.

[37] Szenthe *et alii* 2024, p. 443–492.

Oportunitatea acestei investigații a fost dată de un program de cercetare[38], în cadrul căruia, printre altele, am efectuat și analize de radiocarbon *AMS*[39]. Pentru analize au fost prelevate probe din oseminte umane, acestea fiind supuse și investigațiilor privind dieta[40]. Proba din scheletul uman din M. 113 indică în mod convențional 1060 ± 18 (BP), ceea ce corespunde calibrat plasării cronologice în intervalul 900–1030. Calibrarea modelată în programul *Oxcal 4.4. Interface* a indicat cu o probabilitate de 95,4% anul survenirii morții individului adult–matur (30–40 de ani) între 992 și 1027, respectiv cu o siguranță de 68,3% între anii 995 și 1022.

Astfel, pe baza rezultatelor ^{14}C, putem concluziona că mormântul 113 de la Vălcani a fost săpat cel mai probabil în primele două decenii ale secolului al XI-lea. Putem afirma deci că individul s-a născut undeva între anii 960 și 990 d.Hr.

CONCLUZII ȘI ÎNTREBĂRI

1. Bărbatul de vârstă adultă din M. 113 (30–40 de ani), cu inventar funerar compus din arme și resturi de cal (grupul V: *înmormântare cu piele de cal întinsă*) a fost, cel mai probabil, înmormântat în cursul primelor două decenii ale secolului al XI-lea. S-a născut „păgân" în jurul anilor 970–980/990–1000 – a murit „păgân" (?) și, aparent, a fost înmormântat conform ritualului păgân, probabil în primele decenii ale veacului al XI-lea!

2. Prin proba ^{14}C, am putut dovedi că anumite tipuri de obiecte identificate în siturile funerare din primele două treimi ale secolului al X-lea au rămas în uz și spre sfârșitul secolului al X-lea – începutul secolului al XI-lea. Ne referim la bijuterii (inele de bucle simple), dar, mai ales, la piese de harnașament, precum *scărița în formă de pară*, asociată frecvent cu prima parte a secolului al X-lea. **Fără analize ^{14}C, bazându-ne doar pe analizele de tipo-cronologie clasică, la rândul nostru am fi datat mult mai timpuriu mormântul (*ceea ce ar fi fost un rezultat fals*)!** *Acest rezultat ^{14}C ne-a determinat și titlul lucrării* „**Sfârșitul tipo-cronologiei?**"*, punând sub semnul întrebării credibilitatea tipo-cronologiei uniformizante*[41]*. Trebuie să punem astfel întrebarea: ne mai putem baza pe tipo-cronologia uniformizantă, care datează diferite elemente ale culturii materiale pe baza analogiilor pe distanțe mari?*

3. Așa cum am amintit înainte, până în prezent nu a fost realizată nicio analiză cu scopul datării absolute a mormintelor cu resturi ale calului din secolul al XI-lea – adică din era creștină (vezi *punctul 1*). Astfel, doar câteva morminte au putut fi datate sigur în secolul al XI-lea, dar și în cazul acestora rămân suspiciuni. Spre exemplu, chiar dacă László Kovács a datat M. 1 de la Dabas – *Paphegy* în secolul al XI-lea, orientarea mormântului diferă de cea a mormintelor datate sigur în acest secol. Astfel, nu putem exclude și o altă interpretare, precum înființarea, în secolul al XI-lea, a unui cimitir creștin sau proto-creștin în jurul unui mormânt singular datat în secolul anterior[42].

4. Într-o lucrare recentă am realizat catalogul mormintelor cu resturi de cal datate în secolele X–XI[43]. Dintre cele 1506 contexte funerare identificate în 705 situri, în afară de M. 1 la Dabas – *Paphegy*[44], Ópusztaszer – *Kiszner tanya*[45] și M. 2, 3, 12, 36 de la Tiszabercel – *Újsor*[46], descoperiri care însă ridică anumite semne de întrebare[47], precum și exceptând M. 113 de la Vălcani, doar mormintele M. 45 de la Békés – *Povád*, M. 12 de la Csanytelek – *Dilitor* și M. 117 de la Sarkadkeresztúr – *Csapháti legelő* au putut fi datate cu foarte multă siguranță în secolul al XI-lea. Mormântul M. 45 de la Békés – *Povád*, având printre inventare *scărițe în formă trapezoidală,* provine sigur dintr-o necropolă din secolele XI–XII[48], în schimb, M. 117 de la Sarkadkeresztúr – *Csapháti legelő* este datat de o monedă *H1* de la *Ș*tefan I (1001–1038)[49], alături de un inel de buclă cu capătul în formă de „S", respectiv *scărițe în formă trapezoidală*[50] (Fig. 8).

Mormântul 12 de la Csanytelek – *Dilitor*, având piese de harnașament și arme (resturile tolbei și vârfuri de săgeți) ca inventar, provine dintr-o necropolă datată cu monede emise de Petru Orseolo. În mormântul 54, pe lângă tolba de săgeți, a fost înregistrată o monedă a lui Petru Orseolo (1038–1041, 1044–1046) (tip *H9*)[51].

În concluzie, există doar câteva morminte cu resturi de cal, sigur databile în secolul al XI-lea, dar în realitate numărul lor trebuie să fi fost mult mai mare. Identificarea lor precisă în viitor – în lipsa unor elemente de datare mai sigure, precum monedele – ***poate fi posibilă, în opinia noastră, doar prin intermediul radiocarbonului.*** Acest demers poate deveni, fără îndoială, o temă de cercetare foarte interesantă.

---

[38] Proiectul nr. TKP2021-NKTA-24. Vezi nota 1.

[39] Măsurătorile au fost efectuate de laboratorul *Isotoptech Zrt. Laboratory*, Debrecen.

[40] Analizele de dietă prelevate din mormintele din secolele X–XI de la Vălcani – *Vamă* vor fi analizate într-un alt studiu.

[41] Szenthe *et alii* 2024, p. 443–492.

[42] Kovács 1985, p. 380, 382.

[43] Gáll *et alii* 2025, Annex 1, fig. 1.

[44] Kovács 1985, p. 380, 382.

[45] Vályi 1994, p. 387–404.

[46] Istvánovits 2003, p. 200, 202, 345.

[47] Evident, am fi putut enumera un număr foarte mare de situri, datate foarte general, între a doua jumătate a secolului al X-lea și prima jumătate a secolului al XI-lea, însă, metodologic ar fi fost o greșeală!

[48] Trogmayer 1962, p. 34: primele monede care datează *post-quem* mormintele sunt emise de Béla *dux*, respectiv Solomon (1063–1074), iar ultima emisiune este cea lui Béla al II-lea (1131–1141).

[49] *„A szintén Békés megyében, a Sarkadkeresztúr, Csapháti-legelő, Barna-tanya lelőhelyen feltárt 10-11. századi temető 117. sírjában íjászfelszereléssel, lószerszámmal eltemetett halott sírjában* ***I. István pénze került elő"****.* Medgyesi 2002, p. 162.

[50] Medgyesi 1993, X–XI. Tábla.

[51] Széll 1941, p. 246, 249.

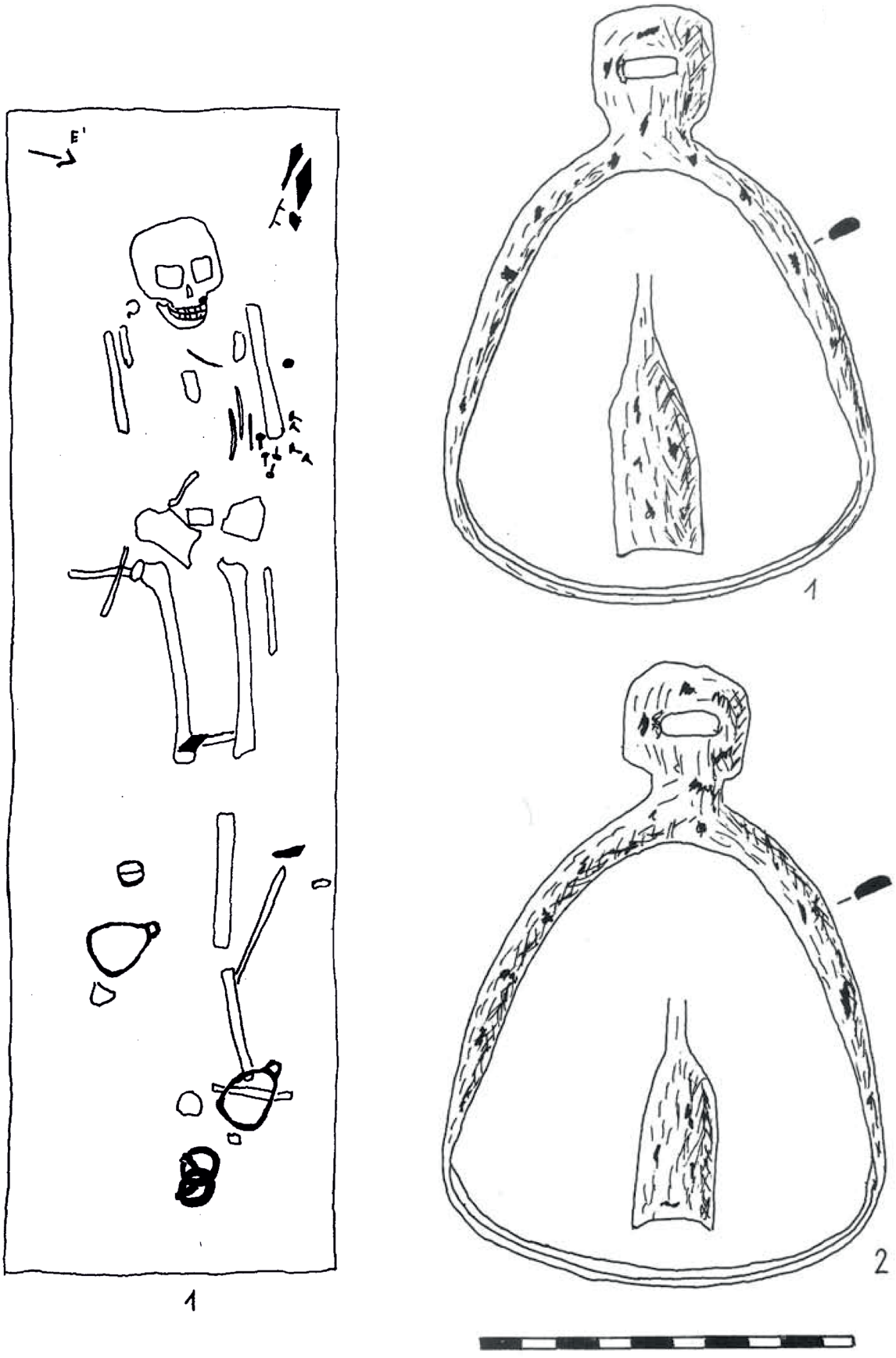

Figura 8. *Sarkadkeresztúr* – Csapháti legelő *legelő M. 117 (după Medgyesi 1993, IV, XI. tábla).*

Figure 8. *Sarkadkeresztúr* – Csapháti legelő *Grave no. 117 (after Medgyesi 1993, IV, XI. tábla).*

REFERENCES

AH 1996 – *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue,* I. Fodor (ed.), Budapest, 1996.

Ariès 1997 – Ph. Ariès, *Timpul istoriei,* București, 1997.

Bálint 1968 – Cs. Bálint, *A honfoglalás kori lovastemetkezések*, Manuscrisul disertației de doctorat, Budapest, 1968.

Bálint 1969 – Cs. Bálint, *A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése*, MFMÉ 1969(1), p. 107–114.

Bálint 1971 – Cs. Bálint, *A honfoglalás kori lovastemetkezések,* MFMÉ 1971(2) (1974), p. 85–108.

Bálint 1982 – Cs. Bálint, *Les tombes à ensevelissement de cheval chez les Hongrois aux IXe–XIe siècles,* Archivum Eurasiae Medii Aevi 2, 1982, p. 7–35.

Bíró 2013 – Á. Bíró, *A 10–11. századi Kárpát-medencei íjlemezek külső forráskritikai problémái*, in: L. Révész, M. Wolf (szerk.), *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. Születésnapjára*, Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3, Szeged, 2013, p. 373–422.

Blaskó *et alii* 2025 – M. Blaskó, Zs. Kopeczny, R. Gindele, G. Szenthe, Șt. Popa, E. Gáll, *Dating grave no. 97 from Vălcani in the light of numismatic and radiocarbon research – contributions to the chronology of H.1*, in: R. Dobrescu, A. Vîlcu (eds.), *In memoriam Eugen Nicolae*, MCA Supplementum III, București, 2025, p. 237–248.

Fodor 1977 – I. Fodor, *Bolgár-török jövevényszavaink és a régészet*, in: A. Bartha, K. Czeglédy, A. Róna-Tas (szerk.), *Magyar Őstörténeti tanulmányok*, Budapest, 1977, p. 79–114.

Fodor 2009 – I. Fodor, *Őstörténet és honfoglalás,* Magyarország története 1, Budapest, 2009.

Gáll 2013 – E. Gáll, *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői / 10th and 11th century burial sites, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat,* Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6, Szeged, 2013, Vol. I–II.

Gáll 2015 – E. Gáll, *An attempt to classify the stirrups dating from the 10th century and the first quarter of the 11th century in the Transylvanian Basin, the Crișana/Partium and the Banat with an outlook to the Carpathian Basin,* in: C. Cosma (ed.), *Warriors, weapons, and harness from the 5th–10th centuries in the Carpathian Basin*, Interferențe etnice și culturale în mileniile I a. Chr. – I p. Chr., vol. 22, Cluj-Napoca, 2015, p. 353–404.

Gáll *et alii* 2021 – E. Gáll, R. Gindele, M. Blaskó, *Valkány kora középkori temetőinek előzetes vizsgálata*, Communicationes Archaeologicae Hungaria 2021 (2023), p. 69–88.

Gáll *et alii* 2025 – E. Gáll, R. Fülöp, Sz. Nagy, *From the Central Region towards the Peripheries. Chronological Analysis of a Prestige Good – the Mount Ornamented Sabretache*, MCA 21, 2025, p. 291–313.

Giesler 1981 – J. Giesler, *Untersuchungen zur Chronologie der Bjelo-Brdo (Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken)*, PZ 56, 1981, p. 3–181.

Heussi 2000 – K. Heussi, *Az egyháztörténet kézikönyve,* Budapest, 2000.

Istvánovits 2003 – E. Istvánovits, *A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori emlékanyaga,* Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2 / Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4, Nyíregyháza, 2003.

Kovács 1985 – L. Kovács, *Kora Árpád-kori temetőrészlet Dabas (Gyón)-Pap-hegyen*, Studia Comitatensia 17, 1985, p. 369–386.

Kovács 2013 – L. Kovács, *A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat*, in: L. Révész, M. Wolf (szerk.), *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*, Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3, Szeged, 2013, p. 511–604.

Langó 2007 – P. Langó, *Amit elrejt a föld… A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*, Budapest, 2007.

Langó 2000 – P. Langó, *Megjegyzések a Kárpát-medence X–XI. századi huzalkarpereceinek és sodrott karpereceinek viseletéhez és használati idejéhez,* A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 42, 2000, p. 33–57.

László 1943 – Gy. László, *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge*, ArchHung 27, Budapest, 1943.

Lovag 2000 – Zs. Lovag, *Keresztény temetkezések*, in: A. Wieczorek, H. M. Hinz (szerk.), *Európa közepe 1000 körül,* Stuttgart, 2000, p. 399–400.

Medgyesi 1993 – P. Medgyesi, *10–11. századi temető Sarkadkeresztúr határában (Előzetes jelentés)*, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 30–31(2), 1993, p. 487–511.

Medgyesi 2002 – P. Medgyesi, *Az Újkígyós–Skoperda-tanyánál feltárt 10–11. századi temetőrészlet*, A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23, 2002, p. 145–217.

Nagy 1893a – G. Nagy, *A régi kunok temetkezése*, ArchÉrt 13, 1893, p. 105–117.

Nagy 1893b – G. Nagy, *A magyarhoni lovas sírok*, ArchÉrt 13, 1893, p. 223–224.

Nagy 1893c – G. Nagy, *A hunn-avar és a magyar pogánykori sírleletek jellemzése*, ArchÉrt 13, 1893, p. 313–323.

Narayanamurti, Tsao 2021 – V. Narayanamurti, J. Y. Tsao, *The Genesis of Technoscientific Revolutions. Rethinking the Nature and Nurture of Research*, Harvard, 2021.

Révész 1996 – L. Révész, *A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez,* Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1, Miskolc, 1996.

Sebestyén 1932 – K. Cs. Sebestyén, *"A sagittis Hungarorum". A magyarok íja és nyila*, Dolgozatok Szeged 8, 1932, p. 167–255.

Szabó 1978–1979 – J. Gy. Szabó, *Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege*, Agria 16–17, 1978–1979 (1980), p. 45–136.

Széll 1941 – M. Széll, *XI. századi temetők Szentes környékén*, FolArch 3–4, 1941, p. 231–265.

Szenthe, Gáll 2022a – G. Szenthe, E. Gáll (with the contributions of B. Bajnóczi, A. Bárány, P. Barkóczy, N. Faragó, A. M. Horváth, A. Marcsik, V. Mozgai, E. H. Tóth, and B. Török), *Hortobágy-Árkus kora középkori temetője. Egy elit csoport hagyatéka a 8–10. századi Észak-Tiszántúlról / The Early Medieval Cemetery at Hortobágy-Árkus. The Heritage of an Elite Group from the 8th–10th Century Northern Transtisza Region*, ArchHung 52, Budapest, 2022.

Szenthe, Gáll 2022b – G. Szenthe, E. Gáll, *Steppe nomadic cultural phenomena in the context of a settled society – equestrian and weapon graves in the Late Avar-period Carpathian Basin (late 7th to early 9th century)*, in: H. Meller, F. Daim (hrsg.), *Grenzüberschreitungen – Reiternomaden in Mitteleuropa, ihre östlichen Wurzeln und Verbindungen – Crossing boundaries – Mounted nomads in Central Europe, their eastern roots and connections*, Halle, 2022, p. 315–335.

Szenthe *et alii* 2024 – G. Szenthe, N. Faragó, E. Gáll, *Chronological problems of the 7th–10th-century AD Carpathian Basin in light of radiocarbon data*, Dissertationes Archaeologicae 3(11), 2024, p. 443–492.

Trogmayer 1962 – O. Trogmayer, *X–XII. századi magyar temető Békés-Povád*zugon, MFMÉ 1960–1962 (1962), p. 9–38.

Vargha 2022 – M. Vargha, *Modelling Christianisation: A Geospatial Analysis of the Archaeological Data on the Rural Church Network of Hungary in the 11th–12th Centuries*, Archaeolingua Central European Archaeological Heritage Series 11, Budapest – Oxford, 2022.

Vályi 1994 – K. Vályi, *Honfoglalás kori sírok Szeren 1973 (Megjegyzések a területkorai történetéhez)*, in: G. Lőrinczy (szerk), *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. Születésnapjára*, Szeged, 1994, p. 387–404.

Vörös 2001 – I. Vörös, *A Felső-Tisza-vidék honfoglalás kori lovastemetkezései I. Szabolcs–Nyírség*, A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 43, 2001, p. 569–601.

Vörös 2013 – I. Vörös, *Adatok a honfoglalás kori lovas temetkezésekhez*, in: L. Révész, M. Wolf (szerk.), *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*, Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3, Szeged, 2013, p. 321–336.

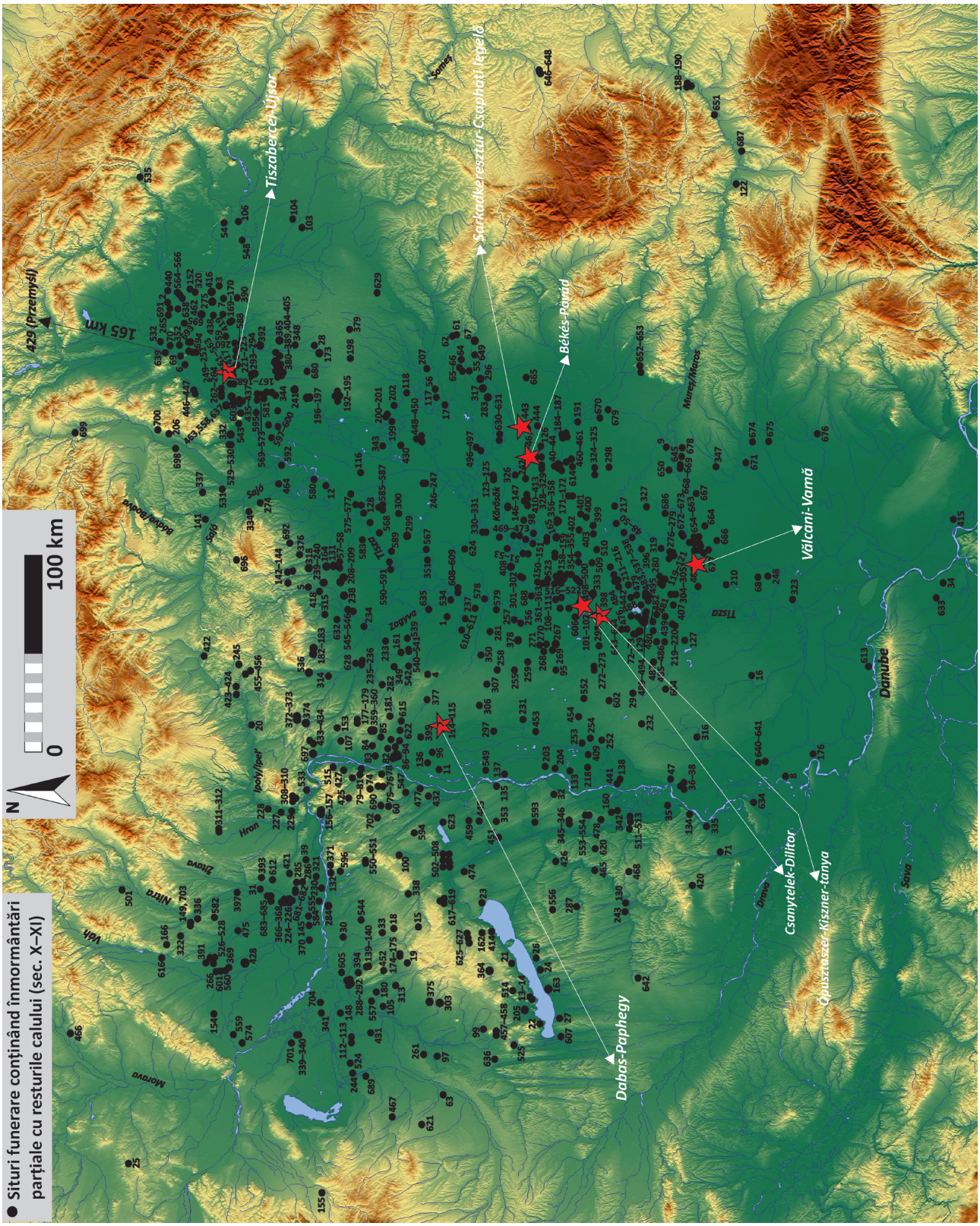

Figura 9. *Mormintele cu resturi ale calului și/sau cu piese de harnașament datate în secolele X–XI din Bazinul Dunării mijlocii (cu* ***stea roșie*** *sunt marcate siturile din care provin morminte datate sigur în secolul al XI-lea) (redesenat după Gáll* et alii *2025, Fig. 1) .*

Figure 9. *Horse burials (partial and symbolic/with horse harness) in the 10th–11th centuries from the Middle Danube Basin (burial sites with graves dated with certainty to the 11th century are marked with a* ***red star****) (redrawn after Gáll* et alii *2025, Fig. 1).*

ABREVIERI / ABRÉVIATIONS / ABBREVIATIONS

AAC – Acta Archaeologica Carpatica, Kraków
ACMI – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Acta Classica Univ. Scient. Debrecen – Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, Debrecen, Ungaria
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActaPraehistA – Acta praehistorica et archaeologica
AIGR - Anuarul Institutului Geologic al României, București
AIIAC – Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu", Cluj
AJA – American Journal of Archaeology, Boston
AJPA – American Journal of Physical Anthropology
Alba Regia – Alba Regia. Annales Musei Stephani regis, Székesferhérvár
Anatolia Antiqua – Anatolia Antiqua. Revue internationale d'archéologie anatolienne. Institut Français d'Etudes anatoliennes d'Istanbul
Anatolica – Anatolica. The Netherlands Institute for the Near East in Leiden
AnB – Analele Banatului, Muzeul Banatului, Timișoara
AncNearEastSt – Ancient Near Eastern Studies, Leuven, Belgia
Angustia – Angustia. Arheologie, Etnografie, Sfântu Gheorghe
Anmed – Anmed. Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, Antalya, Turcia
AnSt – Anatolian Studies. British Institute of Ankara
AnUCraiova – Analele Universității din Craiova, Craiova (seria Istorie)
AnUVT – Annales d'Université "Valahia" Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire
Apulum – Acta Musei Apulensis. Muzeul Naţional al Unirii, Alba Iulia
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeológiai Értesítő, Budapest
ArchHung – Archaeologia Hungarica, Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici, Budapest
ArchKorr – Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
ArchMűh – Archeometriai Műhely
ArchRozhledy – Archeologické Rozhledy, Praha
Argesis – Argesis. Muzeul Județean Argeș. Pitești
Arheologia Medievală. Complexul Muzeal Bistriţa-Năsăud, Bistriţa
ArheologijaSSSR – Arheologija SSSR. Svod Archeologičeskih Istočnikov, Moscova
Arheološki vestnik – The Research Center of the Slovenian Academy of Sciences and Arts
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași
AS – Archeologica Slovaca, Bratislava
AST – Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, I. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Istanbul / General Directorate of Ancient Monuments and Museums
AȘUI – Analele ştiințifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza, Iaşi
BA – Biblioteca de Arheologie, București
BaBesch – Bulletin antieke beschaving. Annual Papers on Classical Archaeology
BAI – Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iași
Baltic-Pontic Studies – Adam Mickiewicz University, Poznań, Institute of Archaeology, Institute of Eastern Studies, Poland
Banatica – Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița
BarBrSer – British Archaeological Reports. British Series, Oxford
BARIntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
Be-Ja – Bulgarian e-Journal of Archaeology
BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BIAA Monograph – British Institute of Archaeology at Ankara
BiblEphemNap – Bibliotheca Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
BiblMemAnt – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra-Neamț
BiblThrac – Bibliotheca Thracologica, București

BMC – *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra; II, *Vespasian to Domitian*, 1930; IV, *Antoninus Pius to Commodus*, 1968; V, *Pertinax to Elagabalus*, 1950 (H. Mattingly)
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BMTAG – Buletinul Muzeului Județean „Teohari Antonescu", Giurgiu
BSA – British School at Athens, Athens
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
BSPF – Bulletin de la Societé Préhistorique Française, Paris
BSSC – Buletinul Societății de Științe din Cluj
București-MIM – București. Materiale de Istorie și Muzeografie. Muzeul Municipiului București
BYZAS – German Archaeological Institute of Istanbul
CA – Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București
CAB – Cercetări arheologice în București. Muzeul Municipiului București
Caiete ARA – Caietele ARA, Revistă de Arhitectură. Restaurare și Arheologie, Asociația ARA, București
Carpica – Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu" Bacău, Bacău
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CCDJ – Cultură şi Civilizaţie la Dunărea de Jos, Călăraşi
CercIst – Cercetări Istorice, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași
CN – Cercetări numismatice, București
CollAn – Colloquium Anatolicum. Anadolu Sohbetleri, Institutum Turcicum Scientiae Antiquitatis, Istanbul
Crisia – Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea
Cuadernos del Museo Geominero – Museo Geominero, Instituto Geológico y Minero de España, Madrid
Current Anthropology – Current Anthropology. University of California, Merced
Dacia – Dacia (Nouvelle Série). Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Académie Roumaine. Institut d'archéologie « V. Pârvan », Bucarest
Danubius – Danubius, Revista Muzeului de Istorie Galați
Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, Ljubljana
DolgCluj – Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvar
DTKFD – Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Dergisi
EJA – European Journal of Archaeology
ERAUL – Études et Recherches archéologiques de l'Université de Liège
ÉtAlex – Études Alexandrines, Centre d'Études Alexandrines
ÉtTrav – Etudes et travaux. Studia i prace. Travaux du Centre d'archéologie méditerranéenne de l'Académie Polonaise des Sciences
EurAnt – Eurasia Antiqua. Deutsche Archäologisches Institut, Berlin
FrC – Fragmenta Comica
FolArch – Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Annales Musei Nationalis Hungarici, Budapest
FSI – Forensic Science International
Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt
Geoarchaeology – Geoarchaeology. An International Journal
Hesperia – Hesperia. Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Cambridge
HOMO – HOMO. Journal of Comparative Human Biology, Stuttgart
Human Evolution – Human Evolution, International Institute for Humankind Studies and University of Florence
Ialomița – Ialomița. Studii de cercetări de arheologie, istorie, etnografie și muzeologie, Slobozia
IJO – International Journal of Osteoarchaeology
Iran – Iran. Journal of the British Institute of Persian Studies
IstMitt – Istanbuler Mitteilungen, Istanbul
Istros – Istros, Muzeul Brăilei, Brăila
IzvestijaVarna – Izvestija na Archeologiceskii Institut, Sofia
JAHA – Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
JAnat – Journal of Anatomy
JAS – Journal of Archaeological Science
JAS: Reports - Journal of Archaeological Sciences: Reports
JDAI.AA – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Archäologischer Anzeiger, Berlin
JFS – Journal of Forensic Sciences

JHE – Journal of Human Evolution
JRA – Journal of Roman Archaeology
JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz
JRS – The Journal of Roman Studies
KST – T. C. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, I. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara / Republic of Turkey, General Directorate of Ancient Monuments and Museums, Ankara, Turkey
LIMC – Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, Zürich, München, Düsseldorf
Litua – Litua, Studii și cercetări, Târgu-Jiu
LRBC – *Late Roman Bronze Coinage A.D. 394-498*, Londra, 1965: I, *The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324–346* (P. V. Hill, J. P. C. Kent); II, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire A.D. 346–498* (R. A. G. Carson, J. P. C. Kent).
Macedoniae Acta Archaeologica – Macedonian Archaeological Society, Skopje, Republic of Macedonia
MAMA – Monumenta Asiae Minoris antiqua. Publications of the American Society for Archaeological Research in Asia Minor
Marisia – Marisia. Studii și materiale. Arheologie – Istorie – Etnografie, Târgu Mureș
Marmatia – Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare
MarNero – Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia
MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
MDOG – Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft
MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ
MFMÉ – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
Mousaios – Mousaios. Buletinul Științific al Muzeului Județean Buzău
MuzNaţ – Muzeul Național, București
NAC – Numismatica e Antichità Classiche, Lugano-Pregassona
OIP – Oriental Institute Publications, University of Chicago
OJA – Oxford Journal of Archaeology, Oxford
Olba – Mersin University Publications of the Research Center of Cilician Archaeology, Mersin, Turkey
PALMA – Papers on Archaeology of the Leiden Museum of Antiquities, Leiden, Olanda
PAS – Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, München-Berlin
PBF – Prähistorische Bronzefunde, Münster
Peuce – Peuce. Studii şi cercetări de istorie şi arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Phoenix – Phoenix. The Journal of the Classical Association of Canada
Plural – Journal of the History and Geography Department „Ion Creangă" Pedagogical State University, History, Culture. Society. Seria Archaeologica II, Chișinău
PMMB – Publicațiile Muzeului Municipiului București
Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța
PZ – Präehistorische Zeitschrift, Berlin-Mainz
Quaternary International – Quaternary International. The Journal of the International Union for Quaternary Research
Quaternary Science Reviews – Quaternary Science Reviews. The International Multidisciplinary Research and Review Journal
RA – Revue Archéologique, Paris
RAASI – Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare, Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Republica Moldova
Radiocarbon – An International Journal of Cosmogenic Isotope Research, Cambridge
RCAN – Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice, Muzeul Municipiului București
RevBistr – Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
RevMuz – Revista Muzeelor, București
RGZM – Römisch-Germanisches Zentralmuseums Mainz, Mainz
RIC – *The Roman Imperial Coinage*, Londra: I^2, *From 31 BC to AD 69*, 1984 (C. H. V. Sutherland); II, *Vespasian to Hadrian*, 1926 (H. Mattingly, E. A. Sydenham); II.1, *From AD 69–96. Vespasian to Domitian*, 2007 (I. A. Carradice, T.V. Buttrey); II.3, *From AD 117–138. Hadrian*, 2019 (R. A. Abdy, P. F. Mittag); III, *Antoninus Pius to Commodus*, 1930; IV.1, *Pertinax to Geta*, 1968 (H. Mattingly, E. A. Sydenham); IV.2, *Macrinus to Pupienus*, 1938; IV.3, *Gordian III – Uranius Antoninus*, 1949 (H. Mattingly, E. A. Sydenham, C. H. V. Sutherland); V.1, 1927 (reimprimat 1968; P. H. Webb); VII, *Constantine and Licinius A.D. 313–337*, 1966 (P. M. Bruun); VIII, *The Family of Constantine I A.D. 337–364*, 1981; X, *The Divided Empire and the Fall of the Western Parts A.D. 395–491*, 1994 (J. P. C. Kent)
SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
Sargetia – Sargetia. Acta Musei Devensis. Buletinul Muzeului județean Hunedoara, Deva

SAV – Študijné zvesti Archeologicky ústav SAV, Nitra
Sci Rep – Scientific Reports
SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
Seleucia – Seleucia. Olban Excavations Series
SP – Studii de Preistorie, București
SprawArch – Sprawozdania Archeologiczne, Warsaw
SRMKA – Seramik Araştırmaları Dergisi, The Journal of Ceramic Research
StArchBrno – Studia Archaeologica Brunesia, Masaryk University, Brno
Starinar – Starinar. Arheološki institut Beograd
StComPitești – Studii și Comunicări, Seria Istorie, Muzeul Județean Argeș, Pitești
StudCom Satu Mare – Studii și comunicări Satu Mare
Studia Praehistorica – National Archaeological Institute with Museum of the Bulgarian Academy of Sciences
Syria – Syria. Archéologie, art et histoire. Institut Français du Proche-Orient
Terra Sebus – Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis, Anuarul Muzeului Municipal „Ioan Raica", Sebeș
Th-D – Thraco-Dacica, București
Thracia – Thracia, Sofia
TIB – *Tabula Imperii Byzantini*, Wien
Transylvanian Review –Transylvanian Review. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca
TÜBA-AR – TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi arkeoloji dergisi (TÜBA-AR Turkish Academy of Sciences Journal of Archeology)
UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn
VAH – Varia Archaeologica Hungarica V. Redigit Csanád Bálint. Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Varia Anatolica – Varia Anatolica. L'Institut Français d'Études Anatoliennes, Istanbul
Ziridava – Ziridava. Studia Archaeologica, Arad